

ERZURUM ve ÇEVRESİNDEN BAZI KÖPRÜLER II ÇOBANDEDE KÖPRÜSÜ *

**Prof.Dr.Hamza GÜNDOĞDU

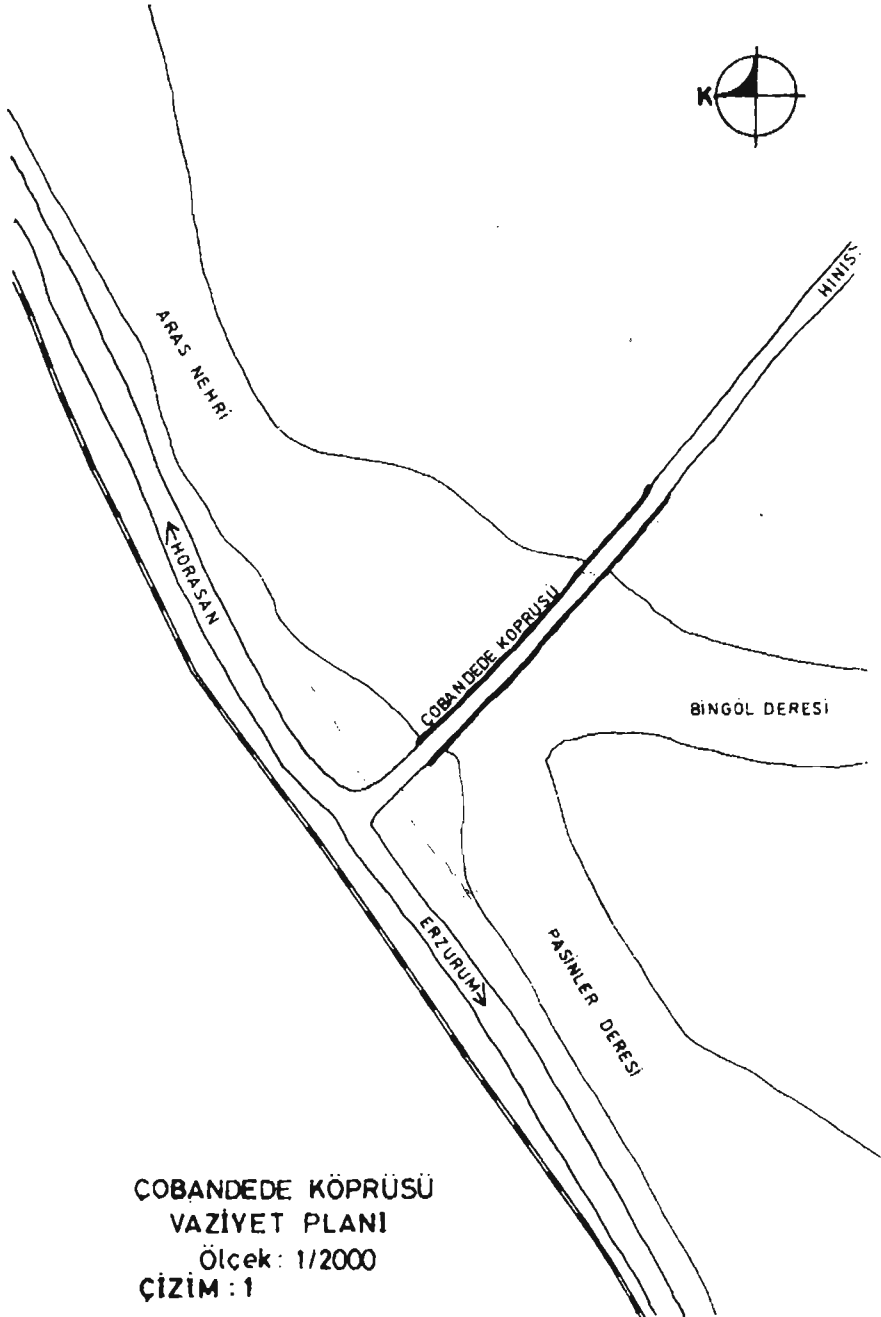
Erzurum'dan daha doğuya gitmek istediğinizde merkezden 38 km. uzaklıkta kurulmuş Pasinler (-Hasankale) ilçesinden 20 km. ötede anıtsal bir köprü karşılar sizi. Hasankale Çayı ile Bingöl Çayı'nın birleşerek "Aras" adını aldığı, doğudan, batıdan ve güneyden gelen yolların kavuşum noktasında kurulmuş olan bu köprü "Çobandede" adını taşır.

Anadolu'ya giriş yolu üzerinde, Erzurum'a birkaç menzil uzakta bulunan Çobandede Köprüsü XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'yu ellerinde bulunduran siyasi iktidarlara yaptırılarak armağan edilmiştir.

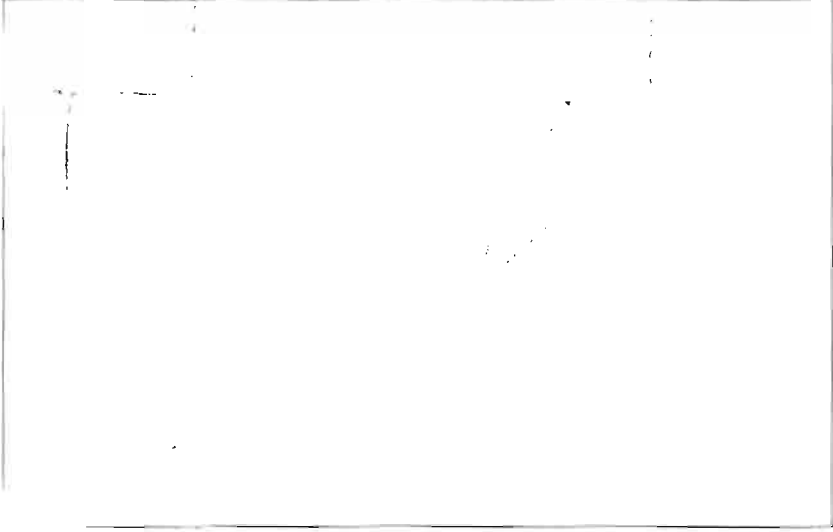
Bulunduğu arazi bakımından Pasinler ve Horasan ilçeleri arasında uzanan Yukarı Pasinâbâd Ovası'nın kuzey sınırını çizen dağların güneyinde, kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen bu Köprü, Hınıs- Varto- Muş güzergahının anayoldan ayrıldığı noktada kurulmuştur (Resim: 1, Çizim: 1).

Resim 1

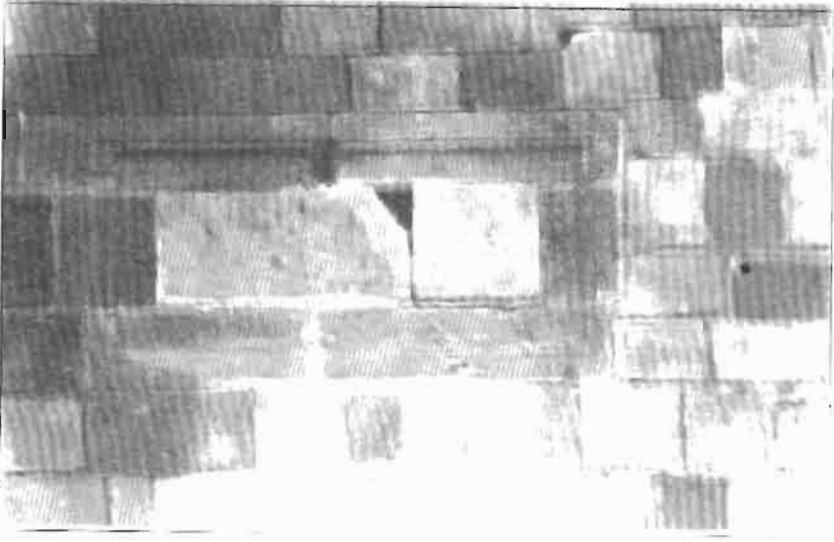

TARİHÇE: Çobandede Köprüsü'nün kim ya da kimler tarafından inşa ettirildiği konusunda elimizde kesin bilgi yoktur. Kuzey-güney uzantısında konumlandırılmış Köprü'nün güneydeki birinci kemer gözi'nün iç tarafında, madalyon şekilli taş bezemelerin yanında, kitabe taşının bulunduğu anlaşılmaktadır. İ.H.Konyalı'nın 1957 yılında görerek Erzurum Tarihi adlı eserinde yayınladığı üzere bu ifadeler "Şah" ve "Enşe" kelimelerinden ibarettir. Ancak bu ifadelerin okunması bugün mümkün değildir (Resim: 2).

Resim 2

Köprü'nün asıl kitabesi, güneydeki ilk kemerin batıya bakan yüzünde 100 X 220 cm. boyutlarında iki parça taş üzerinde yazılmış olup, bugün tamamen haraptır (Resim: 3). Taşların erimesiyle tamamen silinmiş durumdaki bu kitabenin çevresi profillerle sınırlanmış olup, kısa kenar bordüründe bitki motiflerinden ibaret bir süslemeye yer verilmiştir. Ortada orijinal kitabenin yazılı olduğu taşlar gri, bordürü oluşturan taşlar ise pembe renktedir.

Resim 3

Köprüde mevcut bir diğer kitabe, kuzeyden köprüye girildiğinde kuzey uçta, doğu körkuluklara dikine yerleştirilmiş bir onarım kitabesi olup 58 X 75 cm. boyutlarında ve dikdörtgen formdadır (Resim: 4). Koyu kahverenkteki levha taş üzerine, cırafı üç sıra profillerle çerçevelenmiş olan bu kitabenin aslında beş satır olduğu, alttaki beşinci satırın tamamen kazındığı ve mevcut satırların iki ucunun sivri kemerli kartuşların içine alındığı görülmektedir. Daha sağlam durumda olduğu 1957 yılında bu kitabeyi çözmeye çalışan İ H Konvili'nin okumasına göre:

Resim 4

- 1- İnşâ' el-hayr Çoban....
- 2- Fevveka hazîhül kantarate enşe'elu vücud
- 3- İla.... fi senete
- 4- Erbaîn ve miete ve elf....
- 5-

İfadeleri yazılıdır. Buna göre Köprü H.1140 (1727) yılında III. Sultan Ahmed'in saltanat yıllarında onarılmış olup, ilk satırındaki "Çoban" lakabından dolayı da banisine işarette bulunulmuştur.

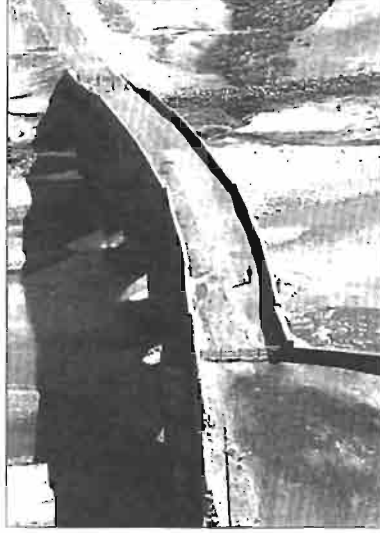
Birisi sadece iki kelime, diğeri hiç okunamayan ilk yapım kitabeleri ve kısmen okunabilen onarım kitabelerinden Çobandede Köprüsü'nün inşa tarihi, banisi ve tam adı konusunda bilgi sahibi olamıyoruz. Ancak çeşitli tarihi kaynaklarda verilen bilgilerle, yöredeki halkın sahiplendiği bazı değerlendirmeleri esas aldığımızda Köprü'nün, İltihâs Hükümdarı Gazan Han'ın veziri Emir Çoban Salduz tarafından H. 697 (1297-98) 'de yaptırıldığı ve ayakta kalabilmesi, bakımının sağlanabilmesi için de çevredeki Yağın, Işık, Hasnikâr ve Köprüköl'ün gelirlerinin vakfedildiği anlaşılmaktadır. XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu ellerinde bulunduran ve Selçuklu mimarisi geleneğini benimsemiş bulunan, aynı zamanda Anadolu'da büyük bir imar faaliyetine girişen Emir Çoban Salduz'un bu köprüyü yaptırdığı ve adına çeşitli vakıflar kurduğu bilinmektedir.

Köprü'nün yapımı ve onarımı ile ilgili bu verilerden başka, bugünkü kurulduğu yerin batısında M. 1271 yılında yaptırılmış ilk köprüden de bahsedilmektedir. Ancak bu köprü'nün seller ve taşkınlarla yıkılması sonucu aynı ihtiyacı karşılamak üzere Çobandede Köprüsü yaptırılmıştır.

Çobandede'de ikinci onarım H.1140 (1727-28) tarihinde yapılmıştır ki bununla ilgili belge yukarıda verilen onarım kitabesidir.

Üçüncü büyük onarım H. 1289 (1872) 'da yapılmış olup, bu onarımda Köprü'nün kuzeydeki yedinci kemer gözü örülerek kapatılmış, su yatağı güneydeki gözlere aktarılmıştır.

Son büyük onarım ise 1946-48 yıllarında İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin henüz sürdüğü sıralarda yapılmıştır. Bu onarımda kuzeydeki dağla Köprü'nün bağlantı sağlayan suyun gelişi yönündeki kısmı genişletilerek, betondan bir set yapılmış ve kuzeydeki meyil azaltılmıştır. Köprü'nün kuzeyde daha dik olan meyli azaltılarak ortaya doğru daha hafif, ortadan güneye doğru da daha artan bir eğimle boyu uzatılarak toprak zeminle kaynaşma sağlanmıştır (Resim: 5).

Resim 5

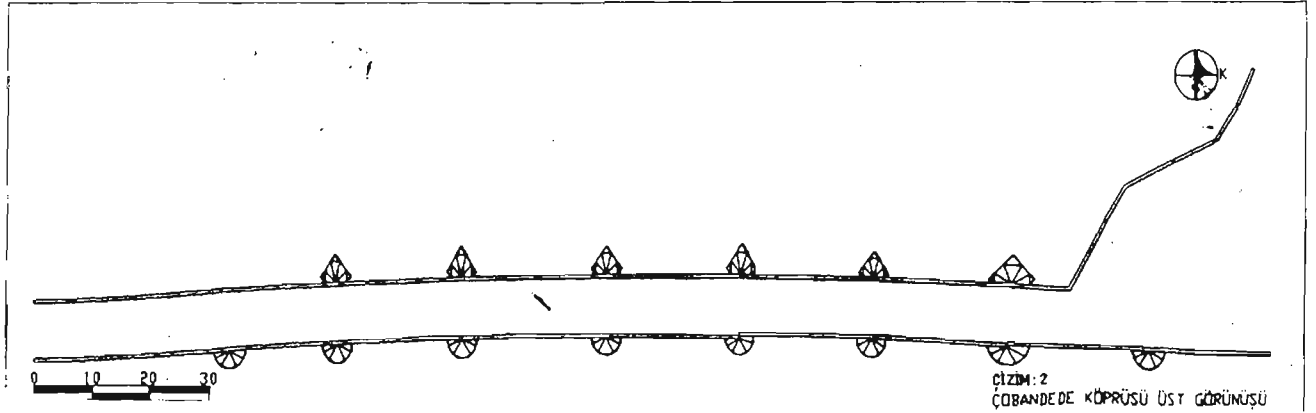
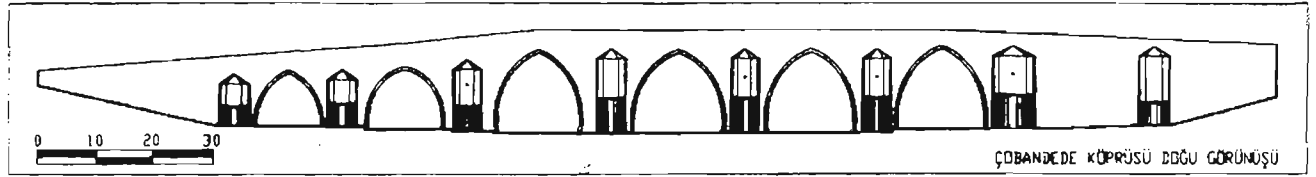
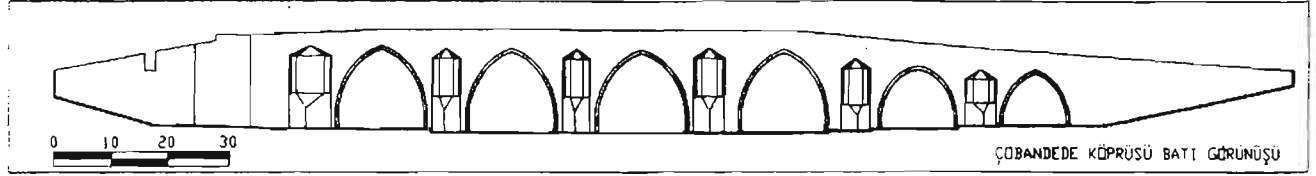
Köprü üzerinde bugün de görülen değişikliklerin önceki onarımlardan kaldığı anlaşılmakla birlikte hangi değişikliğin ne zaman yapıldığı konusunda tam bir fikir sahibi olmak güçtür.

Çobandede Köprüsü'nün yapımından sonra Anadolu tarihi için önemli olaylara sahne olduğu ve önemli seferlerin de bu Köprüden geçilerek gerçekleştirilmiş olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Bu önemli geçişlerden bazıları Timur (1400), Yavuz Sultan Selim (1514), Kanuni Sultan Süleyman (1534-35), Evliya Çelebi (1647) tarafından gerçekleştirilmiş olanlardır.

KÖPRÜNÜN ŞEKLİ ve MİMARİ ÖZELLİKLERİ: Çobandede Köprüsü, kuzey-güney doğrultusunda, doğuya doğru hafif içerlek biçimde kurulmuş olup 220 m. uzunluğa sahiptir (Resim: 5, Çizim: 2). Hafif kavisin meydana getirilmesiyle batıdan gelen Hasankale Çayı ile, güneybatıdan gelen Bingöl Çayı'nın açıklıklarca dik şekilde karşılaşması amaçlanmıştır.

Köprü'nün bugün sivri kemerli altı adet açıklığı mevcut olup, suyun geliş yönünde (menba) altı adet selyaran, gidiş yönünde (mansap) sekiz adet topuk (mahmuz) bulunmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi geçirdiği büyük onarımlardan birinde köprü'nün kuzey ucundaki yedinci kemer gözü örülerek kapatılmıştır. Bu kapatılma işleminin 1872 M. yılındaki büyük onarımda gerçekleştirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu onarımın izlerini değişik tarak izlerine sahip taşlardan ve üstüste gelmiş derz aralıklarından da anlamak mümkündür (Resim: 6).

Resim 6

Suyun geliş yönünde yani batıda yer alan selyaranelardan en güneydeki yıkılmış olup buna ait izler, bugün de yerinde görülebilir. (Resim: 7) Aynı yöndeki en kuzeyde bulunan selyaran ise 1946 yılındaki son büyük onarımda takviye amacıyla Köprüye verev şeklinde eklenmiş beton tabliyenin tempan duvarı ile birleştiği kısımda yer almaktadır (Resim: 6). Ashında sayıları sekizi bulan selyarandan kuzey ve güney uçtakiler zarar görünce sayıları altıya düşmüştür.

Suyun akış yönünde (mansap), yani doğuda batıda yer alan selyaranelara karşı olan sekiz adet topuk sağlam durumdadır (Resim:8). Yer yer bunlarda da onarım izleri görülmekle birlikte özelliklerinden pek fazla şey kaybetmemişlerdir.

Bugünkü durumda sivri kemerli altı adet açıklığa sahip olduğunu belirttiğimiz Çobandede Köprüsü'nün, üstündeki geçit kısmının genişliği 7.60 m. olup, buna iki yanda 60'ar cm. kalınlıkta ve 105-110 cm. yükseklikteki korkulukları da katarsak, genişlik 8.80 m.yi bulur .

Köprü'nün su seviyesinden yüksekliği, en geniş açıklığa sahip olan kuzeydeki ikinci ve üçüncü kemer gözlerinde 16.80 m.yi bulmaktadır. Kemer kilittaşlarının su seviyesine (tabandaki geniş tabliye kaidesine) olan yüksekliği ise yaklaşık 14, 20 m. arasında değişmektedir.

Çobandede Köprüsü kuzey ucu ile dağa dayanmış, güney ucu ile ovaya bağlanan ve kuzeyden güneye, giderek meyli azalan mimarisıyla, suyun akışının kuvvetli olduğu kuzeyde daha geniş, güneye doğru giderek azalan sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Köprü tabanı, kışın çevrede adeta depolanmış durumdaki karların, baharda kısa sürede erimesiyle meydana gelebilecek aşındırmanın etkisi düşünülerek ve daha yumuşak toprak yapısına sahip ovada meydana gelebilecek taşkınları azaltmak amacıyla, ardış açaçlarının oldukça derin çakılmasından oluşturulmuş bir kaide

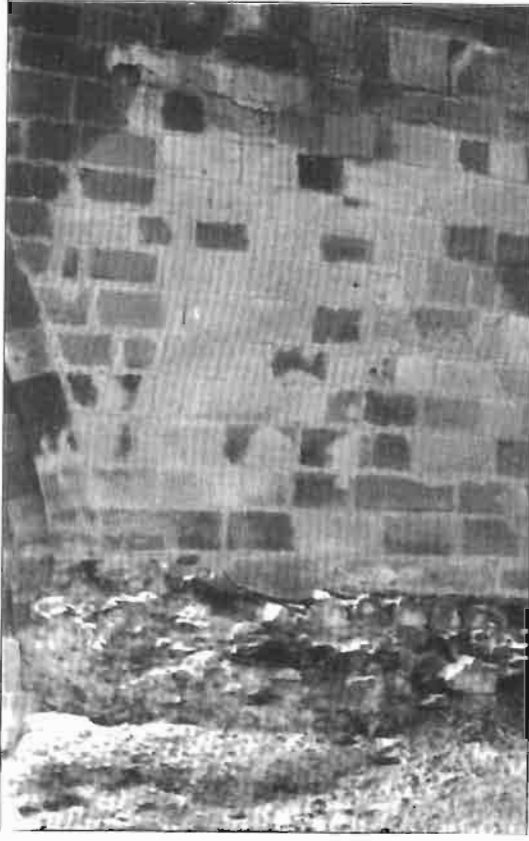
üzerine oturulmuştur. Mevsimin en kurak olduğu ve suların en aza indirildiği yaz aylarında taş döşemeli tabliyenin altında ahşap kaide izlerine rastlandığını, balık tutmak için Köprüye gelen kimseler ifade etmektedirler.

Resim 8

Resim 9

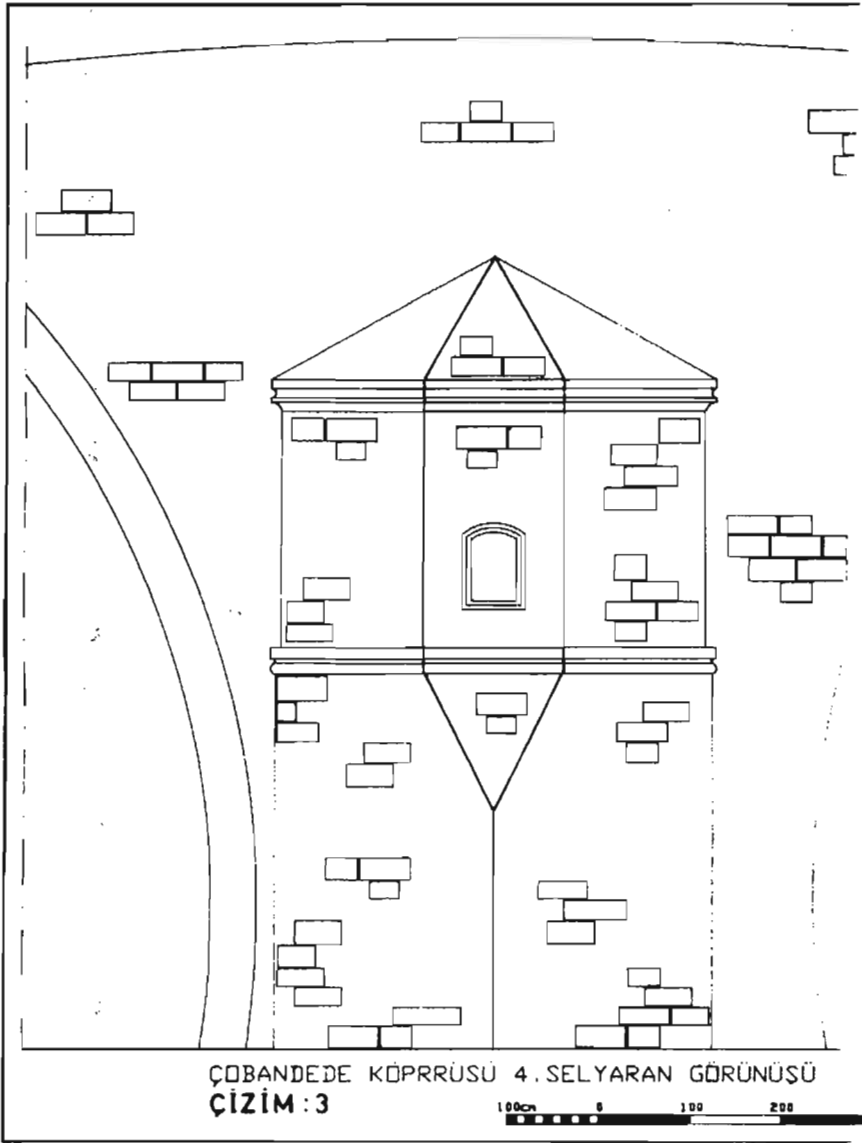

Resim 7

Bu sağlam kaide üzerinde kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş Köprü'nün kemer açıklıklarını, bugün örülü olan en kuzeydeki'nin yanından güneye doğru sıralarsak; 15,35- 15,40- 15,60 - 14,20- 13,20- 11,60 m. olarak tespit ederiz. İlk açıklığın başladığı yerden, altıncı açıklığın bittiği noktaya kadar olan uzunluk, 156 m.yi bulur. Sonradan örülmüş olan yedinci göz ile başlama ve bitiş kısımlarını da buna ekleyecek olursak tüm uzunluk 220 m.yi bulur.

Kemerler tempan duvarından 10 cm. kadar içerde olup, köprü korkuluğuna geçişte silme ya da kornişe yer verilmemiştir.

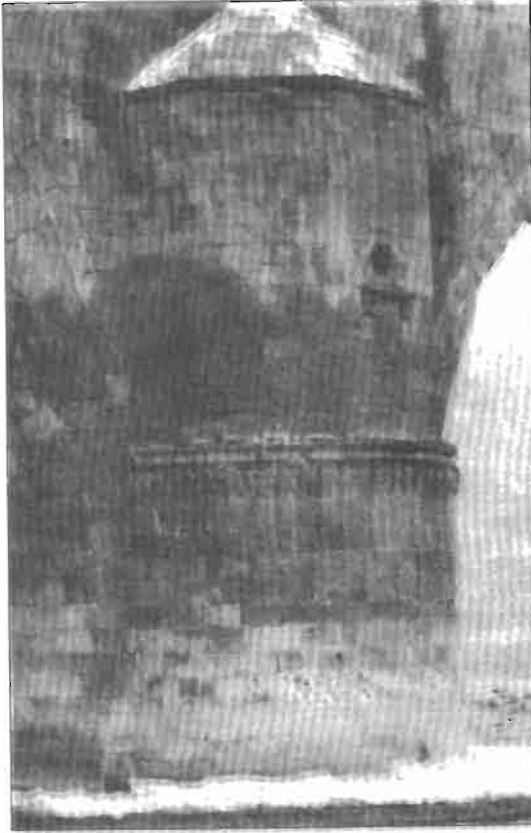
Çobandede Köprüsü'nün önemli özelliklerinden biri de ahşap kazıklara oturtulmuş ve hafifletilmiş bir kaidenin üzerinde batıdan üçgen kaideli selyaranlar, doğudan yuvarlak kaideli topuklarla takviye edilen kemer ayaklarının içerisinin boş bir mekân olarak değerlendirilmesidir. Bu boşluklar bugün güneydeki biri yıkılmış diğeri sağlam iki selyaran hariç tutulursa, güneyden kuzeye üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yani dört selyaran ve bunları karşılayan topuklarla kaynaşan kemer ayakları arasında, değişik boyutta, ancak birbirlerine çok benzeyen mimari özellikleriyle bir

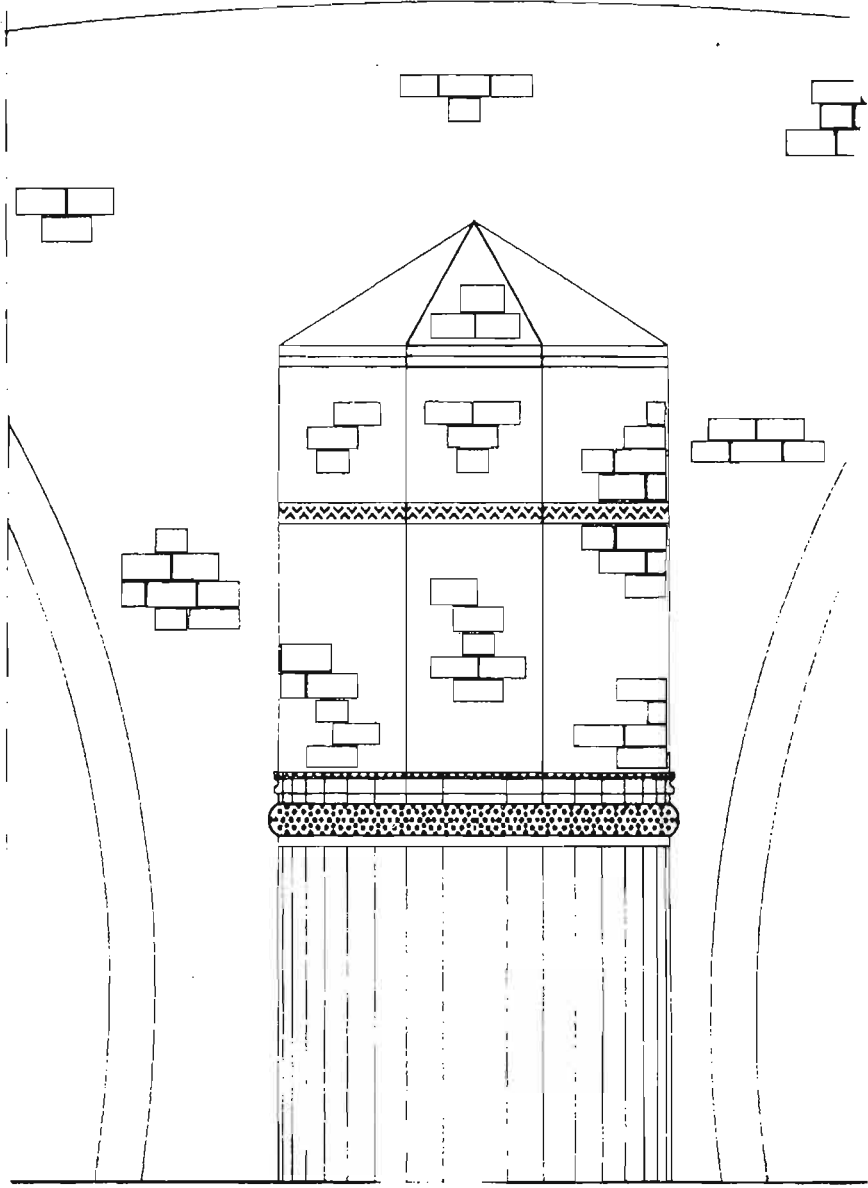
likte görülür (Resim: 9, Çizim: 3). Güneydeki yıkılmış selyaranı da hesaba katarsak, üçüncü selyaran gövdesinde açılmış bir pencereden içeriye bir elemanınızı sokarak içerisinin ölçü ve fotoğrafları alınmış ve bu boşlukların tanıtılması konusunda da ilk kez önemli bir kanıt sağlanmıştı.

Kemer açıkları arasında yer alan bu boşlukların ne amaçla yaptırıldıkları konusunda araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmektedirler. Mansap tarafında çoğu altıgen açıklıklara sahip bu mekânların soğuk mevsimlerde sığınma yeri ve geçiş ücreti alan görevlilerce barınma alanı olarak ya da yapı statüsünü artırmak için yaptırılmış oldukları tahmin edilmektedir. Küçük birer ışıklık olarak bırakılan bu açıklıkların doğudaki ikisi altıgen, biri dikdörtgen, biri de oval çerçeveli pencere şeklindedir. Dikdörtgen ve oval pencereli olanların yenilenmiş taşlarına bakılırsa bunların da aslında diğer ikisi gibi üstte altıgen açıklık, altta raf sırasının bulunduğu bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılır (Resim: 10).

Köprünün en önemli elemanları olan selyaranların genişlikleri farklı olduğu halde yükseklikleri, köprünün döşeme çizgisinin başladığı koruluk altlarında aynı seviyede kalmışlardır. Ancak iki bölüm halinde gövde yükseklikleri kuzey ve güney uçlara doğru gittikçe azalmaktadır.

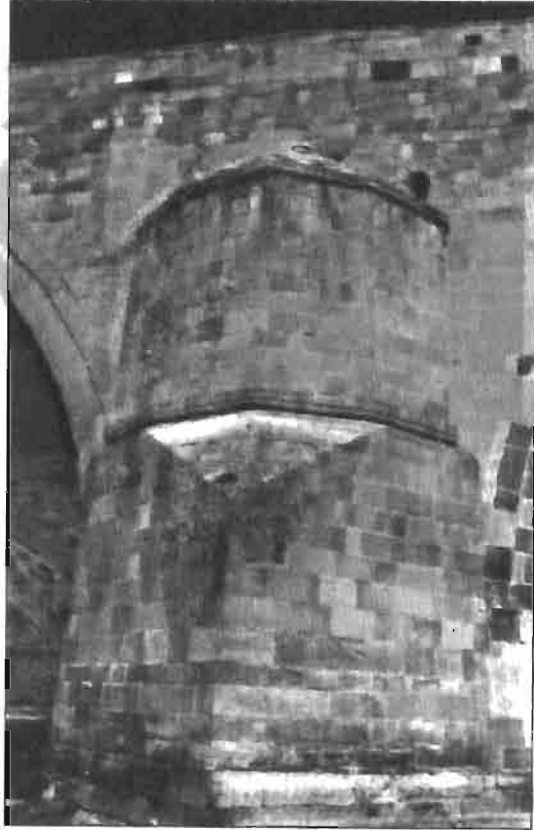
Resim 10

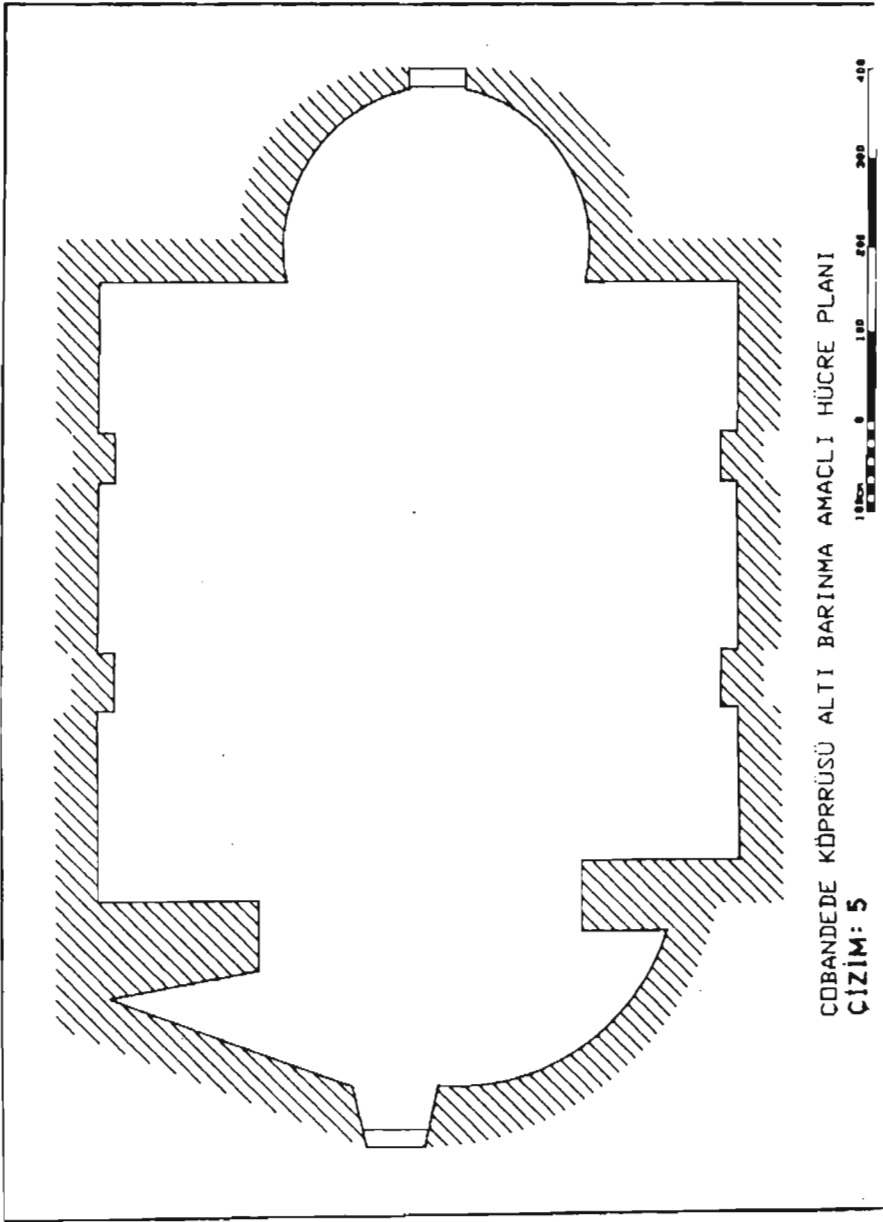
COBANDEDE KÖPRÖSÜ 4. TOPUK GÖRÜNÜŞÜ
ÇİZİM: 4

100cm 0 100 200 300

Tabanda düzgün blok taşlardan inşa edilmiş geniş ve üçgen tabanlı tabliye kaideye oturtulmuş selyaranlar, suyun normal akış seviyesinde, prizmal bir üçgenle gövdenin alt bölümüne geçişi sağlarlar (Çizim: 3). Gövdenin alt bölümünde akış halindeki suyun iki yana taksim edilebilmesi için selyaranların uçları, bazılarında dar bazılarında geniş açılıdır. Üçgen biçimli bu selyaranların iki bölümlü gövdelerinin üst kısmı da alt bölümün yüksekliğine eşittir. Bir yönü ile duvara dayalı ve prizmal bir üçgen çıkıntısı yapan alt bölümün üstünde kalan gövde kısmı, bir tarafı duvara dayalı alügen şekline dönüşerek oniki kenarlı bir kümbet gövdesini andırmaktadır. Üzerleri de her kenar çizgisinin bir orta noktada toplandığı yarım piramit şeklinde son bulur. Selyaran gövdelerinin alt bölümü ile üst bölümünü ayıran silme- korniş seviyesinden itibaren Köprü'nün kemer taşlarının başlaması dikkat çekicidir. Kemer meydana getiren biri uzun, diğeri kısa iki parçadan oluşan taşlar, yüzeyden hafifçe içe alınarak alternaüf bir sıralama ile sivri kemerleri tamamlarlar. Güneyden itibaren ikinci sıradaki selyaran gövdesinin üstünde, köprü ayakları arasındaki mekâna girişi sağlayan, bir insan gövdesinin sığabileceği büyüklükte bir açıklık bulunmaktadır (Resim: 11). Bu açıklığın sivri kemerinden başka, çevresini dolanan iki silme sırası dikkat çeker. Aynı selyaranın yarım piramidal şeklindeki örtüsünün tepe noktasında, alt kısmı piramidin tepe noktasına oturtulmuş bir türbe (2) maketi bulunmaktadır.

Resim 11

COBANDEDE KÖPRÜRÜSÜ ALTI BARINMA AMAÇLI HÜCRE PLANI
ÇİZİM: 5

Suyun akış yönünde (mansap) yer alan topuklar da iki bölümlü bir gövdeye sahiptirler. Yukarıda da belirtildiği gibi bunların sayıları sekiz olup, kuzey ve güney uçlardakiler daha kısa, fakat gövde genişlikleri daha büyüktür (Çizim:4). Bunların tabanları da selyaranlarda olduğu gibi altta, suyun normal akış seviyesinde blok taşlardan oluşturulmuş sağlam bir kaideye oturtulmuştur. İki bölümlü gövdelerin altı yarım silindirik, üstü on kenarlı bir türbe gövdesini hatırlatan görünüme sahiptir (Resim: 10) Selyaranlarda olduğu gibi yarı-piramidal örtü ile de son bulurlar. Topuk gövdelerini ayıran kornişler, süsleme açısından köprünün en yoğun kısımlarıdır. Bunlar yüzeyden 20-25 cm. dışa taşkın birkaç sıra kuşaktan ibaret plastik görünümleriyle dikkat çekerler.

Doğudan topuklar, batıdan selyaranlarla şekillenen kemer ayaklarının aralarındaki boşlukların geçmişte (Çizim: 5) köprü üzerinde bulunan kapakçıklarıyla ahşap merdivenli inişlere sahip olduklarını, tahmin etmekteyiz. Günümüzde taşıt trafiğine kapalı olan Köprünün 1946-48 yıllarında savaş sebebiyle herhangi bir saldırı karşısında havaya uçurulması için tertibatlar alınmış, bu tertibatlar arasında kapaklar da gözden geçirilmiş ve yenilenmiştir. Bugün dikkatle bakılırsa köprü üzerinde korkuluklara yakın kısımlarda bu kapakçıkları farketmek mümkündür.

Gerek selyaranlar, gerekse topuklar, şekil bakımından Selçuklu kümbetlerini hatırlatmakla birlikte, bezeme bakımından oldukça sadedirler. Bir kayık burnunu andıran selyaranlar daha yayvan ve kısa, topuklar daha dar, ince, zarif ve birbirine yakın genişlikte ve daha düzenli bir görünümündedirler.

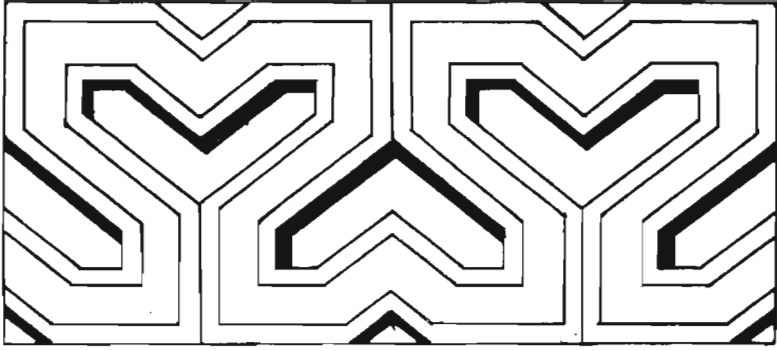
SÜSLEME ÖZELLİKLERİ : Çobandede Köprüsünde geçmişte sık ve kapsamlı onarımlar yapıldığından yapı üzerindeki süslemelerin bazıları yer yer ortadan kalkmıştır. Üzerleri geometrik bezemeler içeren bazı taşlar başka yerlerde kullanılmış, bazılarının da bütünlüğü kaybolmuştur.

Köprüde süslemenin daha yoğun olduğu yerler, topukların gövdelerinin ortasındaki silme- kuşaklardır. Bu silmeler hemen her topukta görünüm ve boyut olarak aynı oldukları halde güneyden kuzeye doğru 1.2.3. topuklarda aynı, 4.5.6.7 ve 8. topuklarda farklıdır. Bu kuşakların genişlikleri hemen her topukta aynı ve 70 cm. kadardır.

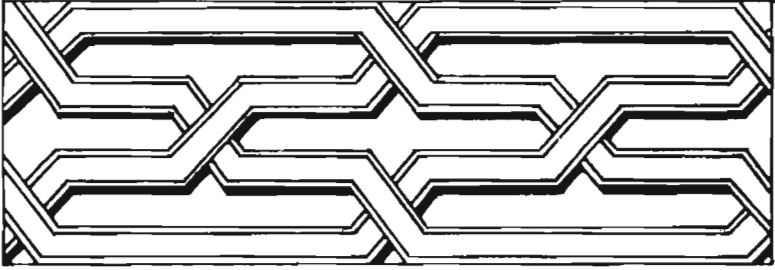
Yüzeyden 22-24 cm. kadar taşkın olan kuşak silmeleri en altta, daha geniş ve geometrik geçmelerden oluşmaktadır. Birbirine paralel iki çizgiden ibaret hatlar, birbirlerinin alt ve üst kısımlarından geçerek aralarında iç şekillerine benzeyen birer kapalı motif meydana getirirler (Resim: 12) (Çizim: 6 b). Bunların üzerindeki iki silme sırasından ortada olanı, daha ince ve düzdür. Üçünü ve üstte bulunan silme bordürü ise ortadaki düz silmenin genişliğinde olup, ortası dili andıran perde motifi şeklinde işlenmiş bir kompozisyon ortaya koyar.

İkinci topukta piramidal külahın altında gövdeyi üst ortadan boğumlayan değişik renkte ve taş zemin üzerine işlenmiş bir ters, bir düz "V" şekillerinden ibaret bir kuşak daha bulunmaktadır(Çizim 6 a).

Üçüncü topukta altta iç şeklinde kapalı formlar teşkil eden geometrik süsleme, onun üzerinde düz, en üstte perde motifinden ibaret orta kuşak aynen tekrarlanmışken, gövdenin ikinci bölümünde piramidal örtüye geçişte, yüzeyden hafif

a

b

- ÇİZİM : 6**
- a) Topukların üst kuşağında yeralan geometrik bezeme
 - b) Topukların alt kuşağında yeralan geometrik bezeme
(R.H. ÜNAL' dan)

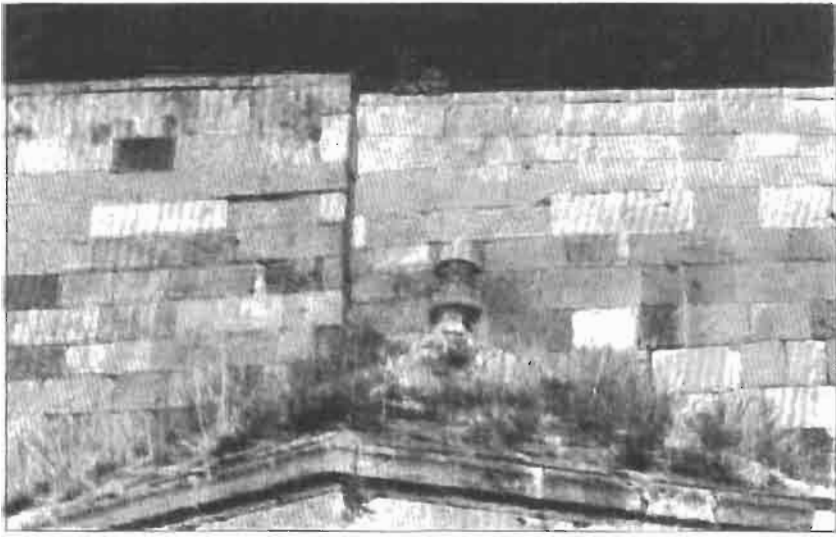

Resim 12

çökertilmiş bir zemin içerisinde dikdörtgen çerçeveli aydınlatma penceresine yer verilmiştir. Dikdörtgen açıklığın üzeri, yüzeysel bir sivri kemerle altıncı haline getirilmiştir. Bu topuğun üzerinde piramidal örtüye geçişte iki ince çubuk silmeden meydana gelen korniş hattının altında yine geometrik bir süsleme kuşağı uygulaması vardır. Çift katlı ikişer silmenin bir alttan, bir üstten geçmesiyle birlikte oluşturdukları hasır örgüsü biçimindeki zincir geçme, Anadolu Selçuklu devrine ait çağdaş yapılarda da görülen bir bezeme türüdür.

Dördüncü topuğun alt kuşağı, kapalı geometrik yıldız ve altıgenlerden oluşan bir alt kuşak ile, perde motifinin görüldüğü 1.2.3. topuklardaki kompozisyonu farklı biçimde tekrarlar. Piramidal örtüye geçişte yine bir ters bir düz "V" şekillerinden ibaret süs kuşağı vardır.

Beşinci topuğun gövdesinde silmeli kuşağın alt bölümü, iki üç sıra mukarnas dizisinden oluşmakta, bunun üzerinde daha ince fakat köşeli bir silme iri plastik etkisiyle diğerlerinden farklıdır. Bu topuğun üzerinde altta konsollar, üstte altıgen pencere açıklığı vardır.

Resim 13

Resim 14

Altıncı topukta ise altta, yine iğ biçimli, geometrik bezemeli kuşak, bunun üzerinde de perde motifli silmeli kuşak yer alır. Bu kuşağın üstünde de beşinci topuğun gövdesinde olduğu gibi konsollar üzerine oturan bir raf düzenlemesi ve yukarıda da altıgen çerçeveye sahip bir pencere açıklığı vardır.

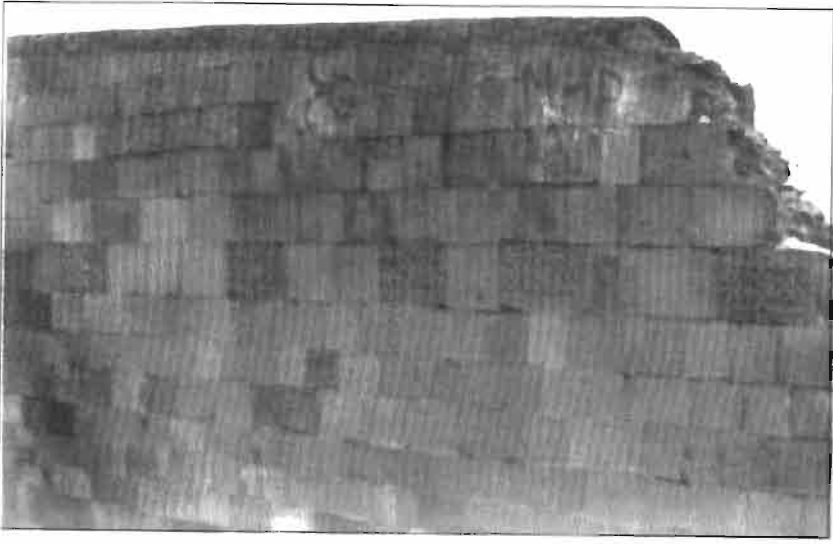
Yedinci topuğun gövdesinde ise diğer kuşaklarda olduğu gibi aynı genişlikte (70 cm) bir geniş, iki ince silmeden meydana gelen bir düzenleme esas alınmıştır. Alttaki daha iri plastik görünümüne geniş bordürde, kırık hatlı ince silmelerin birbirini kesmesiyle aralarında oluşturdukları kırık hatlı paralelkenarlardan ibaret bir bezeme sergilenmiştir. Bu paralelkenarların içleri de damarlı yapraklı palmelerle dolgulanmıştır. Bu kuşağın üzerindeki boşlukta da bu kez oval bir açıklığa yer verilmiştir. Sekizinci topukta, altta bir bitkisel kuşak, onun üstünde kırık hatlı üçer silmenin birbirini kesmesiyle oluşturdukları daha sık bir geçmeden ibaret kompozisyon sergilenmiştir. Bu kuşağın alt bordüründe ortada kartuşlar, rozetler, baklavalılar ile bunları alttan ve üstten sınırlayan paralel çizgilerin aralarında damarlı rümi ve palmeler yer alır (Resim: 13).

Bezeme bakımından topuk kuşaklarına daha fazla ağırlık verildiği halde, selyaranlar yeteri kadar bezemeden nasibini almamıştır. Selyaranlarda dikkat çeken tek bezeme, batıdaki üçüncü selyaranın üzerinde, iri kabartma şekilli bir türbe maketidir (Resim: 14) İçeriye girebilmek için alt gövde kısmı daha geniş tutulmuş ve üst gövde kısmında da yuvarlak kemerli açıklığı bulunan bu selyaranın piramidal külahının üstüne işlenmiş olan bu maket, korkuluğun üst çizgisinden 1.5 m. aşağıya yerleştirilmiştir. Selçuklu kümbetlerini andıran ve 25 X 60 cm. boyutlarındaki bu maket, yuvarlak bir silmeden ibaret kaidesinin üstünde, nişlerle teşkilatlandırılmış bir gövde, piramidal bir çatı formu ve zarif görünüşüyle dikkati çeker. Maketin sembolik bir ifadesinin olduğu anlaşılacakla birlikte neyi sembolize ettiği konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır. Ancak 1854 Kırım Savaşına kadar Köprünün kuzeyindeki tepede mevcut olan ve banisine izafe edilen türbe ile birlikte bir anlam ifade edebileceği üzerinde durulmaktadır. 1854 yılına kadar mevcut olduğu söylenen bu türbe ve çevresinde olduğu söylenen Çoban Abdal Zaviyesi'nin bugün izini bile bulmak mümkün değildir.

Kümbet maketinin üstündeki dikdörtgen formlu iki taş üzerinde, hasır örgülü geçmelerle meydana getirilmiş bezemeler dikkat çekicidir. İlk bakışta birbirlerine çok benzeyen bu geçmeler, geometrik bir düzenlemeyi esas almakla birlikte, dikkatle bakılırsa farklı düzende oldukları anlaşılır (Resim: 14).

Çobandede Köprüsü'nde yerleri belli bu dekoratif unsurlardan başka, tek tek serpiştirilmiş ya da onarımlar sırasında rastgele kullanılmış bezemeli taşlar ve taşçı ustalarının işaretleri de önemli yer tutar (Çizim:7 a).

Köprünün kuzeybatı ucu, suyun geliş yönünde (menba) aşınmalara maruz kaldığı için 1946-48 yıllarındaki onarımda önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Buraya köprü tempanına verev biçimde oldukça kalın bir beton tabliye duvarı çekilerek sağlamlaştırılmışsa da, çok çirkin bir görüntü ortaya çıkmıştır. Aynı işlem kuzeydoğu yüzde yapılmamış, ancak yedinci kemer gözünün dolgulanması sırasında buradaki bezemeli birçok taş da kaybolmuştur. Geometrik geçmeli beş blok kesme taşın yerleri değiştirilerek buraya yerleştirilmiştir (Resim: 15).

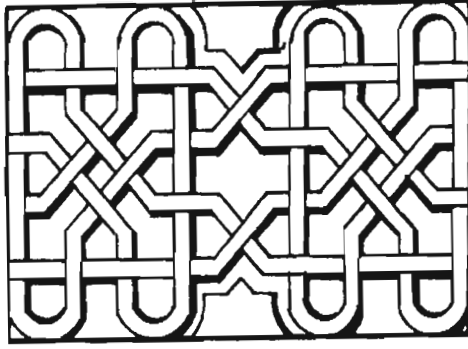

Kesim 15

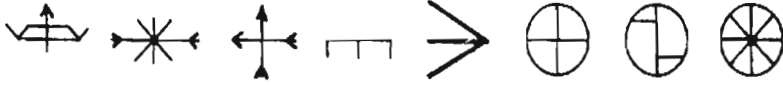
Kemer içlerinde, ilk yapımdan kaldığı anlaşılan bezemeli taş konsollar bulunur (Resim 16). Ayrıca duvar yüzeylerinde, korkuluklarda, kemer ahşaplıklarında, batı yüzdeki türbe maketinin iki yanında, geometrik ve hasır örgüsü şeklinde bezemeli taşlarla ok, yay, kadeh, şemse, servi, kerpeten, haç, kapsüllü tabanca, stilize kuş motifleri gibi basit bezemeli taşlara da raslanır. İşaret niteliğinde kullanılmış bu basit şekillerin bir kısmının köprünün inşasında çalışmış kişilere ait işaretler olduğu anlaşılmaktadır (Çizim: 7 b).

MALZEME ve TEKNİK : Köprünün malzemesi, buraya 6 km. güneybatıdaki Honiki Köyü taş ocaklarından çıkarılarak getirilmiş, renk, doku ve özellikleri farklı üç cins taştır. Bugünde işletilmekte olan bu ocaklardan, yumuşak beyaz'a yakın gri renkte, pembeye yakın koyu kahverenkte ve siyaha yakın antrasit cinsi taşlar çıkarılmaktadır. Kemer, kuşak, topuk, selyaran, konsol, korkuluk, tabliye gibi unsurlarda bazan aynı renk, bazan da farklı yapı ve renkte taşlar kullanılarak alternatif bir görünüm sağlanmıştır.

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi üç cins ve renkte taşın yanında köprüde, zemin kaygan olduğu için ayakları sağlamca tutturabilmek için ahşap kazıklar da kullanılmıştır. Özellikle ardıç ağaçlarından kazıklar çakılarak zeminde oluşturulan ahşap ızgara üzerine, taş tabliyeler yerleştirilmiştir. Tabliyelerde ve kemerlerde daha sağlam, gözeneksiz koyu renkte taşlar kullanılarak suyun hızı ve aşındırması azaltılmaya çalışılmıştır. Tempan duvarında ayakların üst yüzeylerinde düzgün kesme taşlar, horasan harcı ile sıkıca kaynaştırılmıştır. Sellerde ve yer sarsıntılarında taşların birbiri üstünden kaymasını önlemek amacıyla da kesme taş aralarına iki ucu vidalı, entlemesine ya da diklemesine çok sayıda demir parçası ve perçinler

a

b

- ÇİZİM: 7** a) Topuklardaki geometrik kompozisyon
b) Köprüde yer alan işaretler ve taşıç markaları (R.H. ÜNAL dan)

Resim 16

yerleştirilerek, köşe boşluklarına da ince, uzun ve yassı çiviler çakılmıştır. Yüzeylerde kesme taş kullanılmakla birlikte iç kısımlarda horasan barçlı moloz taş dolgulaması görülür.

Günümüzde bakıma muhtaç durumda olan Köprü'nün yer yer korkuluk taşları sökülüp götürülmüş, sel yatağını emniyete alan dere taşları eksilmiş, yer yer de sel-yaran ve topukların çatuları ile kaideleri zarar görmüştür. Karayolları Genel Müdürlüğüne bakım ve onarım için Köprü'nün programa alınmış olması oldukça sevindiricidir.

DEĞERLENDİRME: Yukarıdaki tanıtımın doğal bir sonucu olarak Çobandede Köprüsü'nün Anadolu-Türk mimarisi için özel bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu önem ve değer kuşkusuz köprü'nün yapıldığı dönemde sıkı ilişki içinde olup, gerek teknik gerekse süslemeleri açısından Erzurum'da İlhanlı hakimiyeti döneminde yapılan Yakutiye (1310) ve Ahmediye (1314) Medreseleriyle büyük benzerlik göstermektedir.

Öncelikle Köprü'nün mimarisiyle ilgili teknik özellikler üzerinde durulması gerekmektedir. 220 m. uzunluğa, 8.80 m. genişliğe, suyun normal akış seviyesinden 16.80 m. yüksekliğe, suyun geliş yönünde, suyu karşılayabilmek için hafif eğri şekilde yapılmış bir özelliğe sahip olması gibi hususlar, Çobandede'nin teknik üstünlüğünü ortaya koyar. Suyun hızlı akacağı kısımlarda daha geniş ve yüksek açıklıkların bulunması, bu Köprü'nün Anadoludaki benzerleri arasında iddialı olduğunu gösterir. Çoğunluğu 13-16 m. arasında değişen yedi geniş açıklığı ve kemer ayakları üstündeki boş bırakılmış mekânlarla anıtsal görünümünü kuvvetlendiren selyaran ve topuklar bakımından Çobandede'ne en yakın benzerleri, yine Anadolu-Türk mimarisinde karşımıza çıkar. R.H.Ünal'ın da isabetle kaydettiği gibi bu köprü şekil, mimari ve teknik özellikleri bakımından Diyarbakır yakınlarındaki Dicle Köprüsü ve kemer ayakları arasındaki boşlukları bakımından da Batmansuyu üzerindeki Malabadi Köprüsü ile bazı ortak özellikler taşır.

Diyarbakır Surları Mardinkapısı'nın 2 km. güneyinde Dicle üzerinde yer alan Dicle köprüsü (1065-1067), Anadolu'da Selçuklular ve sonrası dönemde yaptırılmış birçok köprüye mimari yönden etki etmiştir. 160 m'lik uzunluğa sahip olması, suyun geliş yönündeki selyaranları ve gidış yönündeki topukları bakımından Çobandede ile benzerlik göstermekle birlikte on kemerli olması ve daha dar tutulmuş açıklıkları bakımından Dicle Köprüsü Çobandede'den daha küçüktür.

Köprü ayaklarındaki boşluklar bakımından da Çobandede'nin en yakın benzeri 1147 M. tarihinde Artuklular zamanında inşa edilmiş, Anadolu'daki en büyük açıklığa sahip olan Silvan yakınlarındaki Malabadi Köprüsü'dür.

Erzurum ili sınırları içinde yer alan köprülerin bir bölümünü derginin birinci sayısında tanıtmışık. Çobandede Köprüsü ile bu grup yapıların en önemlisini de bu yazımızla ortaya koymuş bulunuyoruz. Kuşkusuz Erzurum ili çevresinde fazla dikkat çekici özellikleri olmayan başka köprüler de vardır. Ancak bu yazılarımızla teknik, mimari ve süslemeleriyle dikkat çekenlere ve literatürde gereği kadar tanıtılmamış olanlara yer vermeyi amaçladık.

*) Dergimizin 1. sayısında yer alan "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler" adlı çalışmamızın ikincisiyle bu çevrede yer alan Köprülerin tanıtımı tamamlanmış bulunmaktadır. Çevre araştırmalarımız sırasında her konuda yardımlarını gördüğüm Yrd.Doç.Dr.Hüseyin YURTTAŞ'a, Arş.Gör. Haldun ÖZKAN'a, Arş.Gör.Fuat ŞANCI'ya çizimleri yapan Uz.Mim.İ.Umut KUKARACI'ya teşekkür ederim

***) Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürü.

BİBLİYOGRAFYA

AZİZ B. ERDEŞİR ESTERABADİ: Bezm-i Rezm (Çev. M.Öztürk), Ankara 1990.

BEYGU, A.Ş : Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri, İstanbul 1936.

ÇULPAN, C. : Türk Taş Köprüleri, Ankara, 1975.

EYİCE, S. : "Çoban Köprüsü" mad., T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, ✓ 1993, s.350-351.

EVLİYA ÇELEBİ : Seyahatname, C.II., s. 43, 223, 383.

GÜNDOĞDU, H. : "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalınlar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, s. 137-240.

HOCA SAADETTİN : Tacü't Tevarih, (Sadeleşüren: İ.Parmaksızoğlu),

İLTER, F. : Osmanlılara Kadar Anadolu- Türk Köprüleri, Ankara, 1978. ✓

KARAYOLLARI BÜLTENİ : 1962, Sayı 148, s.22-23. ✓

KIRZIOĞLU, M.F. : Kars Tarihi, İstanbul, 1953, s.446.

KONUKÇU, E. : Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara, 1992.

KONYALI, İ.H. : Erzurum Tarihi, İstanbul 1960.

KUNDIG, W.- ROİTER, F: Turquie (Çev. J.Lupold), Zurich (t.siz.) ✓

MÜNECİMBAŞI : Camii' D-Düvel (Yay Haz.:....., A.Ağırakça) İstanbul, 1995.

NASUH EL-SİLAHİ EL-MATRAKİ: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn.

TUNÇ, G. : Taş Köprülerimiz, Ankara 1978.

ÜNAL, R.H. : Les Monuments İslamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de sa Region, Paris, 1968.

ÜNAL, R.H. : "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Atatürk Ün.v. Ed.Fak. Araştırma Dergisi, Sayı 6, Ankara 1974, s.49.- ✓

142